

نقش نگاه توحیدی مادر به مشکلات در تربیت دینی فرزند

مریم رامشی^۱

چکیده

تحقیق حاضر، تحلیلی است بر ویژگی‌های مادر در تربیت دینی فرزند. برای رسیدن به این هدف، تلاش شده است تصویری از شخصیت اسلامی مادر به عنوان موثرترین مربی دینداری فرزند ترسیم گردد مخصوصاً وقتی بینش، گرایش و کنش مادر که لایه‌های وجودی او را تشکیل می‌دهند، در برخورد با مشکلات زندگی در سمت و سوی الهی باشد. (که این نوع شخصیت مادر از نظر اسلام شخصیتی به هنجار است) در برخورد با این لایه‌ها تلاش شده تا وسایل مرتبط با آن در راستای تربیتی فرزندان مطرح شود.

نگاه توحیدی مادر به مشکلات برای تربیت فرزند، مادران را به سمت رفتارهایی هدایت می‌کند که با صبر، تلاش و اتکا به خداوند، مشکلات تربیتی را حل کنند. در این نگاه مشکلات نه به عنوان مانع بلکه به عنوان زحمتهایی برای رشد و تکامل دیده می‌شوند مادران با استفاده از این نگرش، می‌توانند فرزندان تربیت کنند که در زندگی دنیوی و اخروی موفق باشند.

واژگان کلیدی:

ایمان، تربیت دینی، اسلام، مشکلات، نگاه توحیدی

^۱ مریم رامشی، طلبه سطح ۲، حوزه کریمه اهل بیت (ع)

مقدمه

تربیت فدرزندان یکی از مهم ترین مسئولیت های هر مادری است. این را به ویژه در جوامع امروزی که با چالش ها و مشکلات متعددی مواجه هستند اهمیت بیشتری پیدا می کند. نگاه توحیدی به تربیت فرزندان به معنای دیدن همه چیز از منظر وحدت و یگانگی خداوند ارتباط عمیق انسان با اوست. این نگاه می تواند به مادران کمک کند تا با مشکلات خود به شیوه ای موثر تر و آرامش بخش تر برخورد نمایند. در تربیت اسلامی توحید و بندگی نقطه اوج تعالی انسان برشمرده شده است. انسان با قدم نهادن در صراط مستقیم و راه عبودیت و بذل همه وجود در راه عشق می تواند به این امر نائل گردد. اساساً تدین و دین ورزی باطنی چیزی جز دین نمایی و دین آراییی در رفتار ظاهری نیست و آنچه که هدف تربیت دینی بر شمرده می شود تدین و درونی سازی دین است هر چند رویکردهای دیگری هم در این باب وجود دارد. تربیتی که مسئول رساندن فرد به چنین هدفی است خطیر و بس دشوار ولی در عین حال زمان مند است. مربی در این امر یعنی کار تربیتی نقش اساسی دارد.^۱

در این مجمل تلاش شده تا ویژگی های بارز و نافذ عامل تربیتی یعنی مادر مورد تحلیل قرار گیرد. البته این ویژگی ها می تواند در ابعاد مختلفی باشد ولی آنچه در این تحقیق مورد بررسی اجمالی واقع شده مربوط به رویارویی و مواجهه مادر با مشکلات موجود در راه است که با نگاهی توحیدی همراه است و اینکه این شخصیت چگونه در درونی سازی دینی فرزند موثر است؟

با مطالعه این تحقیق مادران متوجه مسئولیت خطیر خود شده و همین عامل انگیزه تکامل و تکوین شخصیت به هنجار مادران را در جامعه فراهم می آورد و به فرهنگ سازی جامعه کمک میکند تا مردان بتوانند الگویی مناسب برای انتخاب همسر و به عبارتی مادری مناسب برای فرزندان خود بیابند.

وفور روایات وارد شده در این زمینه تأکیدی بر این مطلب است که، حضرت رسول فرموده است:

«لَا تَزَوِّجُوا النِّسَاءَ لِحُسْنِهِنَّ، فَعَسَى حُسْنُهُنَّ أَنْ يُرْدِيَهُنَّ، وَلَا تَزَوِّجُوهُنَّ لِأَمْوَالِهِنَّ، فَعَسَى أَمْوَالُهُنَّ أَنْ تُطْغِيَهُنَّ، وَلَكِنْ تَزَوِّجُوهُنَّ عَلَى الدِّينِ»^۲

با زنان به خاطر زیبایی شان ازدواج نکنید؛ زیرا ای بسا زیبایی آنها موجب تباهی و هلاکتشان شود. برای مال و ثروت نیز با آنان ازدواج نکنید؛ زیرا چه بسا مال و ثروتشان آنان را به طغیان و سرکشی وا دارد، بلکه بر اساس دینداری با آنها ازدواج کنید.

۱ حسین انصاریان، نگاه توحیدی به زندگی، ص ۸۸

۲ حسام الدین هندی، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، ص ۱۲۹

از جمله کتبی که در این زمینه به رشته تحقیق در آمده است کتاب «خانواده و تربیت مهدوی» به قلم مرتضی آقا تهرانی انتشارات اسلامس جامعه ی مدرسین حوزه ی علمیه قم، قم، ۱۳۸۷ می باشد که در بخشی از کتاب به خدا محوری و موحد پروری نیز اشاره ای داشته است .

از کتاب های دیگر میتوان به «تربیت فرزند از نظر اسلام» نوشته حسین مظاهری، طرح نو، تهران، ۱۳۸۷ اشاره کرد که در ابتدا به بررسی نقش پدر و مادر در تاثیر پذیری فرزند و سپس راه حل های محدود در حل مشکلات ارائه میدهد .

پژوهش دیگر در این زمینه « حقوق فرزندان از نظر قران و سنت » به قلم فریبا لباف در جمله علمی علوم انسانی اسلامی سال پنجم شماره ۲۲۰، ۱۳۹۹ می باشد که به حقوق فرزندان قبل از ولادت و دوران نوزادی و تاثیر اعمال والدین بر تربیت کودک پرداخته است .^۱

پژوهش حاضر به صورت وسیع تر تحلیلی است بر ویژگی های مادر در تربیت دینی فرزند با ترسیم تصویری از شخصیت اسلامی مادر به عنوان موثر ترین مربی دینداری فرزند .

روش تحقیق در این مقاله به صورت کتابخانه ای و سپس به صورت توصیفی می باشد.

آشنایی با توحید و اهمیت آن توحید به معنای یکی دانستن و یکتا شمردن است و در عمل هم به رفتار موحدانه توحید گویند . انسان نیز در برخورد با خدای مهربان گونه ای عمل می کند که مقتضای اعتقاد و اندیشه توحیدی اوست.^۲

اهمیت زائد الوصف توحید و خداشناسی و آثار عمیق آن بر حیات آدمی به هیچ وجه قابل انکار نیست . به گواهی تاریخ شناسایی مبدا هستی یکی از دغدغه های اصلی بشر بوده . بخش عمده ای از منابع گوناگون دینی به توصیف مبدا عالم یا همان خدا و بیان ارتباط او با انسان و جهان پرداخته است . اهمیت خداشناسی و خدا باوری را می توان از جهت آثار آن در حیات انسانی نیز مورد توجه قرار داد . بدیهی است که زندگی انسان خداشناس با حیات ملحدانه فردی که خدا را باور ندارد تفاوتی بنیادین دارد و این همه از آن رواست که اعتقاد آدمی به خدا و صفاتش در شئون مختلف حیات او و در انگیزه ها، نیت، دآوری ها و و کردارهای او کاملاً موثر است . در یک کلام معنا و مفهوم خاصی به زندگی او می بخشد و شخصیت و هویت ویژه ای را برای او به ارمغان می آورد.^۳

چگونه می توان به مسائل و مشکلات و اندوه های حاصل از آن نگاهی توحیدی داشت؟

۱ مجله علمی علوم انسانی اسلامی ، سال پنجم شماره ۲۲ پاییز ۱۳۹۹ صفحات ۲۰_۲۵

۲ کتاب کلام اسلامی محمد سعیدی مهر جلد ۱ ص ۷۰

۳ همان کتاب ص ۱

یکتا بینی و یگانه پرستی مقام انسانیت است. توضیح مطلب آنکه: انسان اشرف مخلوقات است. مقام شامخ او به این است که خود را بنده خدا می‌شناسد و فروتنی‌اش تنها در مقابل اوست، هیچ مخلوقی را مستقل در تاثیر نمی‌داند، دارو استعمال می‌کند لکن شفا را از خدا باید بداند. اوست که تشخیص را به پزشک و اثر را به دارو می‌بخشد.

پس اگر انسانی توحیدی نباشد و خود را اسیر مخلوقات بداند چگونه می‌تواند به اوج توحید رسیده و خود را از هواهای نفسانی رهایی ببخشد؟ پس برای داشتن یک نگاه توحیدی باید آن را در گفتار و کردار تمرین کرد.^۱

پس ترک هواپرستی، یکتا پرستی، یگانه بینی، فروتنی و مداومت بر بندگی می‌تواند از عوامل تقویت نگاه توحیدی باشند. مشکلات از جهتی می‌تواند قلب انسان را اندوهگین کند ولی باید دانست، که اندوهی که توحیدی به شمار آید قلب را نورانی می‌کند؛ به مانند مادری که عزیزش را گم کرده و همیشه دلش به یاد او و در جستجوی او و رسیدن به او می‌تپد. مومن موحد هم باید همین گونه باشد و تا به آن نرسیده آرام نگردد. این نشانه اهل توحید است؛ چنانچه نشانه اهالی غیر توحیدی و دنیوی و مادی رسیدن و آرزوهای دور و درازشان است که فکر می‌کنند وقتی به آنها دست یازند دیگر هیچ غمی در دلشان باقی نخواهد ماند. ناگفته نماند که مشکلات اگر حزنی در قلب به وجود آورند و رویارویی فرد با آن خداپاورانه باشد از عبادات قلبی محسوب می‌شود.^۲

مفهوم شناسی تربیت دینی

تربیت دینی می‌تواند بر دو معنا دلالت کند.

الف: تربیتی که منسوب به دین است، یعنی محتوای خود را از دین می‌گیرد.^۳

ب: تربیتی که برای دین و در خدمت اهداف دین باشد. هرچند ممکن است که محتوایش دینی هم نباشد ولی انتقال باورها و آموزه‌های دینی و درونی کردن آن را در یادگیرندگان پی بگیرد.

این دو معنا می‌تواند قابل جمع باشد و فرد هر دو معنا را بپذیرد.

در واقع تربیت دینی ترکیبی از دین و تربیت است. دین چیست و تربیت چیست و در آخر تربیت دینی چیست؟

۱ قلب سلیم، موسسه مطبوعاتی دارالکتاب، جزایری، ص ۱۰۳

۲ همان کتاب

۳ داوودی، محمد، تاملی در معنای تربیت دینی و نسبت آن با مفاهیم دیگر، همایش تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، مقالات برگزیده، ص ۳۰.

۱. دین در زبان فارسی به معنای کیش و آیین است و در زبان عربی به معنای اطاعت انقیاد و شریعت است .

۲. تربیت عبارت است از فعالیتی هدفمند و دوسویه میان مربی و مترری به منظور کمک به مترری برای تحقق بخشیدن به قابلیت‌های ویژه و پرورش شخصیت او در جنبه‌های گوناگون فردی ، اجتماعی ، جسمی ، عاطفی اخلاقی ، عقلانی و ...^۱. به عبارت دیگر هدایت جریان رشد به منظور فراهم آوردن شرایط مساعد برای رشد مطلوب.^۲

البته آنچه مد نظر ماست تربیت و تعلیم غیر رسمی است یعنی آنچه که مادر در ارتباطات وسیعی که با فرزند خود دارد بر وی اعمال می‌کند .

۳. اما تربیت دینی عبارت است از مجموعه‌ای از اعمال عمدی و هدفدار به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها معتقد و پایبند باشند.^۳ ساختار دین هم دارای سه مقوله است : اعتقادات ، اخلاقیات و احکام.^۴

ضرورت تربیت دینی

ضرورت تربیت دینی و بررسی دارایی‌ها و توانایی‌های مادر به جایگاه و نقش دین در زندگی بشر برمی‌گردد . دین نیاز فطری و روحی بشر است و زندگی معنا و حقیقت خود را در پرتو دین می‌یابد . دایره تاثیرات دین در زندگی بشری به حدی گسترده است که زندگی دنیوی و اخروی فرد دیندار و افراد مرتبط با او را تحت شعاع خود قرار می‌دهد.^۵

متون دینی آکنده از تاثیرات و دینداری در زندگی است که بررسی آنها در این مجمل نمی‌گنجد. بنابراین به اختصار به یکی از آنها (نقش نگاه توحیدی در تولید آرامش) اشاره می‌کنیم .

از جمله فواید و اثرات توحیدی دیدن کسب آرامش روانی است که در تربیت دینی به دست می‌آید . تعاریف زیادی برای آرامش شده است که می‌توان سلامت روان را در سه بخش تعریف کرد :

بخش نخست: بازخوردهای مربوط به خود که شامل موارد زیر است :

• الف) تسلط بر هیجان‌های خود

۱ بناری، علی، همت، نگرشی بر تعامل فقه و تربیت، ص ۶۹

۲ قلی‌زاده، کلان، فرض الله، دین تربیت اخلاق، ص ۵۸

۳ داوودی، محمد، تربیت دینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ص ۲۵

۴ مطهری، مرتضی، مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی، ص ۵۴

۵ مطهری، مرتضی مجموعه آثار، جلد ۲، ص ۴۴

مادر با استمرار در صراط مستقیم و نگاه توحیدی به تمام مسائلش علی الخصوص مشکلات پیش روی، در زندگی، می‌تواند خود و فرزندش را به مقصد نهایی برساند و الا اگر ایمانش مقتضی عمل نباشد ایمانش مقتضی عمل نباشد نمی‌تواند برای او و فرزندش در انجام کارهای خوب و ترک زشتی‌ها انگیزه نیرومندی باشد.^۱

با استقامت در صراط مستقیم و بهره‌گیری از تقوا ایمان تقویت می‌شود و با تقویت و رشد ایمان، عمل صالح و خلوص افزایش می‌یابد. به مرور هر صفتی او را به سوی صفت دیگری سوق می‌دهد و از جمله او را به سوی صفت توحیدی نگریستن، رهنمون می‌شود و این سیر تا رسیدن او به مرتبه‌ای کمال ادامه خواهد داشت :

«وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»^۲

و دایم به پرستش خدای خود مشغول باش تا یقین بر تو فرا رسد.

مادر نقش هدایتی در فرزند دارد به شرطی که الگویی شایسته از هر نظر باشد. بر این اساس امام علی علیه السلام می‌فرماید:

بهترین ادب آن است که از نفس خودت آغاز کنی.^۳

در این مسیر اگر مادر در خود احساس ناتوانی کرد باید مدد الهی را به یاری بطلبد و با تکیه بر آن خود را از ضعف برهاند، تا کودک همواره از او توانایی و قدرت نفسانی و اعتماد باطنی ببیند و بر اثر استقامت مادر به ویژه در مصائب و رنج‌ها در ساحت مبانی عاطفی و مذهبی خود، استوارتر گردد.^۴

مادر با رسیدن به شخصیتی اسلامی که در سایه خودسازی به اطاعت از اوامر الهی به همراه نگاه توحیدی به دست می‌آورد، سعی می‌کند که اوقات زندگی خود را به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند تا به تمام وظایف الهی خود جامعه عمل ببوشاند. از جمله این وظایف تربیت دینی فرزند است که جز با صرف وقت کافی مقدور نیست. مادر به عنوان یک انسان در مقام عمل همواره در برابر چند امر مرتبط با هم قرار می‌گیرد که عبارتند از: ارتباطش با خدا، ارتباطش با خویش، ارتباطش با جامعه، ارتباطش با طبیعت.

در این بخش تربیت فرزند طبق فرمایش امام سجاد علیه السلام حقی برای فرزند ثابت است :

۱ اخلاق در قرآن، خودشناسی برای خودسازی، ص ۸۶

۲ حجر، ۹۹

۳ غررالحکم، فصل ۱۰

۴ بستانی، محمود، اسلام و روانشناسی، ترجمه هدیشم، محمود، ص ۱۳۹

«تو در برابر خوب تربیت کردن و راهنمایی فرزند به سوی پروردگار و اطاعت او مسئول هستی پس عمل تو درباره فرزند همانند کسی است که می‌داند در نیکی کردن به او پاداش و در کوتاهی به او کیفر می‌بیند»^۱.

وقتی مادر مسئول اصلی تربیت فرزند شد باید در قبال مسئولیتش پاسخگو باشد پس باید متحمل زحمات و هزینه‌های زیادی شود من جمله صرف وقت کافی برای پرداختن به امر تربیت دینی فرزندان و درونی‌سازی و تعمیق ارزش‌ها. با شتاب زدگی نمی‌توان به این هدف نائل شد.

اسلام هم برای همین نقشی که مادر دارد محدودیتها یا به تعبیر بهتر تخفیف‌هایی برای او در نظر گرفته است. چون این امر اجرایی مسئولیت سنگینی بر عهده زنان می‌افکند. از سوی دیگر در صورت داشتن اشتغالات دیگر با برنامه‌ریزی خاص و منظمی تلاش کند که به وظیفه خطیرش لطمه وارد نشود. پس باید مشکلات را در خود بگیرد و هضم کند زیرا با ذهن خسته و فکر مشغول نتیجه مطلوبی به دست نخواهد آمد.^۲

استفاده عوامل محیطی در تربیت دینی فرزندان توسط مادر

مادر می‌تواند از عوامل محیطی متنوعی در این امر بهره‌مند شود. از جمله آنها استفاده از زیارت است که برخوردار از عشق و علاقه و عرفان است و بر دو نوع است.

○ الف) زیارت اماکن متبرکه و مشاهد مشرفه

از جمله این اماکن مسجد است که عده‌ای در آنها با انگیزه‌ها و اهدافی مقدس کنار هم گرد می‌آیند و به هم انرژی‌های مثبت معنوی منتقل می‌کنند.

دیگری مشاهد مشرفه و قبور ائمه اطهار و فرزندان صالح آنان است که فرزندانمان را با عده‌ای همراه می‌کنیم که دغدغه تدین دارند و با حضور در چنین محیطی او خود را جزو آن گروه دانسته و همانند سازی می‌کند. سپس با خواندن زیارت‌نامه‌های حضرات که حاوی معارف خداشناسی، امام شناسی، خودشناسی، دشمن شناسی و غیره می‌باشد از آنان الگوبرداری می‌کند.

از دیگر زیارت‌ها حضور در مجالس مذهبی از جمله سخنرانی‌ها، جشن‌ها و میلاد بزرگان دین و مجالس روضه‌خوانی و ذکر مصائب آنان است که تقویت کننده احساسات و تمایلات آنان است و دین از حالت انتزاعی خارج شده و نمود عینی پیدا می‌کند. مادر می‌تواند خاطرات خوش کودکان را با این مجالس به اماکن و حتی روضه‌ها گره بزند.

^۱ تحف العقول، ص ۲۶۹

^۲ وادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال الهی، ص ۳۴۸، ج ۱۰

○ ب) زیارت صلحا و پاکان

با فراهم آوردن موقعیت زیارت و برخورد با پاک سیرت‌ها و شخصیت‌های به هنجار اسلامی و تطبیق با آنان، فرزند می‌تواند تطبیق شخصیتی با آنان داشته باشد و پی به انحراف ذهنی، گرایش و رفتارهای خود ببرد و با استفاده از گفتار و منش‌های آنان درصدد اصلاح خویش برآید.

این موارد فقط نمونه‌هایی از عوامل محیطی است که مادر در صورت داشتن و صرف وقت کافی می‌تواند از آنها برای ارضای دغدغه تربیت دینی فرزندش بهره بگیرد.^۱

نتیجه

تاثیری که نگاه توحیدی مادر به مشکلات، در تربیت فرزندان می‌گذارد یک رویکرد جامع و مؤثر است که می‌تواند به حل چالش‌ها و مشکلات موجود کمک کند. این نگاه نه تنها موجب آرامش خاطر مادران می‌شود، بلکه بر روی تربیت صحیح و مؤثر فرزندان نیز تاثیرگذار است. با ایمان به خداوند و با استفاده از ابزارهای معنوی، مادران می‌توانند فرزندان خود را در مسیر درست هدایت کنند و آنها را برای مواجهه با چالش‌های زندگی آماده کنند.

^۱ داوودی، محمد، تربیت دینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ص ۷۷

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. برقی، محمد بن خالد، المحاسن، محقق، رجایی، سید مهدی، قم، مجمع عالی اهل بیت، ۱۴۱۳، ق.
۲. بناری، همت، علی، نگرشی بر تعامل فقه و تربیت، قم، موسسه علمی پژوهشی امام خمینی ۱۳۸۳ ش.
۳. برگ، اتوکلایت، روانشناسی اجتماعی، ترجمه، محمدعلی کاردان، تهران، نشر اندیشه، ۱۳۶۸، ق.
۴. بستانی، محمود، اسلام و روانشناسی، ترجمه، هدیشم، محمود، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۷ ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، زن در آیینه جلال و جمال الهی، قم، مرکز نشر اسرا، ۱۳۷۸ ش.
۶. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، قم، انتشارات آل علی علیه السلام، ۱۳۸۴ ش.
۷. داوودی، محمد، تأملی در معنای تربیت دینی و نسبت آن به مفاهیم دیگر، همایش تربیتی در جامعه اسلامی معاصر، (مقالات برگزیده) قم، موسسه علمی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸ ش.
۸. ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، تلخیص حسینی، سید حمید، قم، دارالحدید، ۱۳۸۰ ش.
۹. شاملی، عباسعلی، مجموعه مقالات تربیت اخلاقی (پیش فرضها و چالش‌ها) قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۸۶ ش.
۱۰. طباطبایی، محمد حسین، بدایه الحکمه، تحقیق و تعلیق، عباس زارعی سبزواری، قم، موسسه نشر الاسلامی، ۱۳۸۳ ش.
۱۱. عروسی هویزی، عبدالعلی ابن جمعه، تفسیر نور الثقلین، مصحح، رسولی محلاتی، سید هاشم، قم، انتشارات اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۱۲. قشیری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، تحقیق، عبدالباقی، محمد فواد، بیروت، دار احیا، ۱۴. التراث العربی، بی تا
۱۳. قلی‌زاده کلان، فرض الله، دین تربیت اخلاق، قم، پارسیان، ۱۳۷۶ ش.
۱۴. کوئن، بروس، مبانی جامعه شناختی، ترجمه، غلام عباس، توسلی، رضا، فاضل، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) ۱۳۷۸ ش.
۱۵. گنجی، حمزه، بهداشت روانی، تهران، نشر ارسباران، ۱۳۸۰ ش.
۱۶. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، موسسه الوفا، ۱۴۰۳ ق.

۱۷. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۶۹ ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، آیات اخلاقی (برگزیده از کتاب اخلاق در قرآن) قم، انتشارات امام علی بن ابیطالب علیه السلام، ۱۳۸۱ ش.
۱۹. ملکی، حسن، خانواده انجمن اولیا و مربیان ۱۳۸۳ ش.
۲۰. هاشمی رکاوندی، سید مجتبی، تربیت و شخصیت انسانی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۲۱. هندی، حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، مصحح، صفوه سقا، بیروت، موسسه الرساله، بیجا، بیتا.
۲۲. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، قم، موسسه امام خمینی، ۱۳۸۰ ش.